

УДК 376.1-056.264-053.4:001.891

В. С. Карпенко*магістрант спеціальності
«Корекційна освіта. Логопедія»***О. В. Ласточкіна***кандидат педагогічних наук, доцент
(науковий керівник);
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ В НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розглядається характеристика зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ). Увага акцентується на аналізі останніх досліджень та публікацій науковців щодо вивчення цієї проблеми.

В статье рассматривается характеристика связной речи у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи (ОНР). Внимание акцентируется на анализе последних исследований и публикаций ученых по изучению этой проблемы.

The article discusses the characteristics of coherent speech in preschool children with the general underdevelopment of speech (GUS). Focuses on the analysis of recent research and publications of scientists to study this problem.

Ключові слова: загальне недорозвинення мовлення, зв'язне мовлення.

Ключевые слова: общее недоразвитие речи, связная речь.

Key words: general underdevelopment of speech, connected speech.

Постановка проблеми. Мовлення виконує різноманітні функції в житті дитини. Основною і первинною є комунікативна функція; її призначення бути засобом спілкування. Метою спілкування може бути як підтримання соціальних контактів, так і обмін інформацією. Всі ці аспекти комунікативної функції мовлення представлені в поведінці дошкільника та активно ними засвоюються. Саме формування функцій мовлення спонукає дитину до оволодіння мовленням, його фонетикою, лексикою, граматичним ладом, до засвоєння діалогічного мовлення. Діалогічне мовлення виступає як основна форма мовленнєвого спілкування, в надрах якої зароджується зв'язне мовлення.

Сучасна лінгвістика та лінгводидактика розглядають поняття зв'язного мовлення у двох аспектах – як процес створення зв'язного висловлювання та як продукт мовлення (текст чи дискурс). Зв'язне мовлення визначається як єдине смислове та структурне ціле, що складається з тематично та логічно пов'язаних між собою відрізків та відбиває всі суттєві сторони свого предметного змісту (А. Богуш, Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонт'єв).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психологічної літератури свідчить про те, що стан мисленнєво-мовленнєвого розвитку дошкільників вивчали О. Бодальов, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, М. Лісіна та ін. Вітчизняні вчені-психологи О. Кононко, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Ладивір, Т. Піроженко та ін., розглядаючи проблему мовленнєвого розвитку та особливості становлення дитини дошкільного віку, відзначали важливу роль спілкування у психічному розвитку особистості дошкільника.

У працях Н. Жукової, Є. Мастюкової, Т. Філічевої ін. розкривається лінгводидактичний аспект проблеми формування зв'язного мовлення у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. Вагомий внесок у розвиток логопедії, зокрема, стосовно визначення особливостей мисленнєво-мовленнєвого розвитку дітей, зробили такі науковці, як Л. Борщевська, Л. Вавіна, Є. Соботович, Н. Стадненко, В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін. Деяко менша увага спеціалістів приділялася вивченню проблеми мовленнєвого розвитку дітей-сиріт.

Отже, з вищезазначеного випливає нагальна потреба подальшого вивчення особливостей усного зв'язного мовлення у дітей вказаної категорії, оскільки мовленнєвий розвиток – це важливий компонент процесу їхньої підготовки до шкільного навчання та інтеграції в соціум.

Мета статті – подати аналіз наукових поглядів на стан зв'язного мовлення старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи проблему зв'язного мовлення, дослідники підкреслюють роль спеціального навчання в

становленні й розвитку монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ (Н. Бабич, А. Богуш, А. Бородич, М. Вашуленко, С. Дорошенко, А. Зимульдінова, І. Ковалик, Т. Ладиженська, М. Львов, Л. Мацько, В. Мельничайко, Л. Паламар, М. Пентиліук, М. Рождественський, Ф. Сохін, О. Ушакова, А. Шибицька).

Науковцями А. Богуш, В. Мельничайко, І. Ковалик доведено, що у віці п'яти-шести років дитина починає інтенсивно оволодівати монологічним мовленням, оскільки вона до цього часу засвоює в основному семантичний, синтаксичний і морфологічний лад рідної мови. Наприкінці дошкільного віку внутрішній план монологічних висловлень дітей характеризується цільовою заданістю та наявністю семантичної доміанти [7].

Зв'язність висловлювання удосконалюється на основі активного й творчого аналізу дітьми мовленнєвого досвіду, диференційованого відбору мовних засобів. Зв'язність характеризується взаємодією декількох факторів: логікою викладу, що відбиває співвіднесеність явищ дійсності й динаміки їх розвитку; особливою організацією мовних засобів – фонетичних, лексико-семантичних і граматичних із урахуванням їх функціонально-стилістичного навантаження; комунікативною спрямованістю – відповідністю мотивам, цілям і умовам, що призвели до виникнення даного тексту; композиційною структурою, тобто послідовністю частин, що забезпечують виявлення змісту; змістом і смислом тексту. Виразність і образність висловлювань досягається за рахунок уведення певних засобів: повторів, уточнень, діалогу, інтонаційної виразності, засобів художньої виразності та ін. [1].

Природа зв'язного мовлення, механізми породження зв'язного висловлювання розглядалися в працях багатьох дослідників: Д. Баранника, Е. Барінової, Л. Виготського, Д. Ельконіна, Г. Костюка, Г. Леушиної, О. Леонтєва, О. Лурії, С. Рубінштейна, І. Синиці, Ф. Сохіна, Л. Щерби. Учені дослідили різновиди та особливості зв'язного мовлення (діалогічного і монологічного; ситуативного і контекстного). Зокрема, науковцями подано авторські підходи до визначення цього поняття.

Зв'язне мовлення – це єдине смислове

та структурне ціле, що складається з тематично та логічно пов'язаних між собою відрізків і відбиває всі суттєві сторони свого предметного змісту (А. Богуш, Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтєв) [7].

Зв'язне мовлення – це таке мовлення, яке відображає всі істотні сторони свого предметного змісту [5].

Зв'язне мовлення виконує низку важливих функцій, головною з яких є комунікативна, що реалізується у двох основних формах – **діалозі** та **монологі**. Кожна з цих форм має свої специфічні особливості, що зумовлюють зміст і характер методики їх формування. Лінгвістика протиставляє діалогічне та монологічне мовлення, виходячи з їх різної комунікативної спрямованості, лінгвістичної та психологічної природи.

Діалог – форма мовленнєвої комунікації, учасники якої обмінюються репліками-висловлюваннями (С. Єрмоленко). Діалогом називають також слухання та промовляння здебільшого невеликих, неповних, еліптичних речень простої будови, якими обмінюються співрозмовники. Він відбувається у певній ситуації та супроводжується активною й виразною інтонацією, мімікою, жестами. Співрозмовникам знайомий спільний предмет розмови, тому, думки та судження стислі, неповні, іноді фрагментарні. Як і будь-якому тексту, діалогу властива зв'язність, проте, як підкреслював О. Леонтєв, у діалозі вона встановлюється кількома співрозмовниками [8].

Монолог – мовлення однієї людини, орієнтоване на сприймання його іншими людьми, що не передбачає миттєвого, безпосереднього відгуку слухачів. Орієнтація на слухача вимагає зрозумілості та змістовності мовлення, адже інформація, яку бажає висловити мовець, невідома іншим.

Монолог не підтримується ситуацією або запитаннями, як діалог; він адресований не одній людині, а багатьом. До монологу людину спонукають насамперед внутрішні мотиви (стан, настрої, бажання, наміри), вона сама обирає, про що і за допомогою яких засобів говоритиме.

Монолог, як основний засіб логічного та послідовно організованого повідомлення, є усвідомленим та довільнішим за діалог. Монологічне мовлення потребує

тривалішої внутрішньої підготовки, попереднього обдумування, зосередження на головному, передбачає вміння вибірково користуватися доречними для конкретного випадку мовними засобами.

Отже, монологічне мовлення – це більш складний, довільний, організований вид мовлення, що потребує спеціального навчання (О. Леонт'єв, Л. Щерба). Вчені, підкреслюючи первинність діалогу, доводять, що монолог народжується в надрах діалогу (О. Ушакова) [8].

Д. Богоявленський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Лурія, Н. Менчинська, С. Рубінштейн, К. Ушинський, Є. Соботович, В. Тарасун та ін. довели взаємозв'язок та єдність процесів мислення і мовлення.

Є. Тихеева основне завдання у формуванні мовлення дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ вбачає у тому, щоб навчити дитину самостійно мислити та логічно й послідовно виражати свої думки. І. Синиця зауважує, що зв'язність мовлення великою мірою залежить від зв'язності мислення. Л. Виготський підкреслює нерозривність мовленнєвої діяльності від мислення. Структура мовленнєвого акту за Л. Виготським є рухом від думки до її зовнішнього вираження – слова. Роль проміжної ланки між думкою та розгорнутим мовленнєвим висловлюванням грає внутрішнє мовлення, яке є основою думки, що починає розвиватися в середньому дошкільному віці [5].

Значення внутрішнього мовлення у процесі породження висловлювання визначається у дослідженнях М. Жинкіна, О. Леонт'єва, О. Лурії та інших вчених. О. Лурія називає внутрішнє мовлення процесом, що породжує розгорнуте мовленнєве висловлювання.

На думку Г. Чиркіної, Т. Філічевої, володіючи в цілому повноцінними передумовами для оволодіння розумовими операціями, доступними за віком, діти загальним недорозвиненням мовлення відстають у розвитку словесно-логічного мислення, їм властиві низька продуктивність запам'ятовування, труднощі вербалізації, аналізу й синтезу [4].

Старші дошкільники з загальним недорозвиненням мовлення зазнають серйозних труднощів у визначенні задуму оповідання, послідовному розвитку образного сюжету та його мовленнєвої реалізації.

Виконання творчого завдання підмінюється переказом знайомого дітям тексту. Важким для дітей є вміння зв'язно й послідовно відображати в мовленні ті чи інші події. У даній категорії дітей відзначається несформованість уявлень щодо правил побудови зв'язного висловлювання (зачин, розвиток сюжетної дії, кінцівка, визначення часу й місця подій та ін.), а також мелодико-інтонаційна невиразність й емоційна незацікавленість.

С. Шаховською експериментально виявлені та детально проаналізовані особливості мовленнєвого розвитку й структура дефекту в дітей з важкими вадами мовлення. Вчена вказує на своєрідність лексичної системи при загальному недорозвиненні мовлення: слово не формується як фокус поєднання лексичного й граматичного значень. У більшості дітей відзначається якісна своєрідність, бідність лексики, недостатність розвитку процесів узагальнення й абстракції, порушення процесу тематичного та семантичного відбору слів при породженні висловлення. Дослідниця підкреслює, що для дітей означеної категорії характерна бідність висловлювань, прагнення уникнути розгорнутого мовлення, труднощі переказу [6].

Б. Гріншпун відзначає несформованість зв'язного мовлення та зауважує, що у дітей із мовленнєвою патологією вона пов'язана з порушенням реалізації внутрішнього мовного плану в зовнішнє мовлення; автор вказує на погіршення зв'язного мовлення при зростанні самостійності мовлення й при відсутності опори на заданий сюжет [2].

Характеризуючи стан мовленнєво-мисленнєвої діяльності дітей із загальним недорозвиненням мовлення, Л. Халілова відмічає десемантизованість і когнітивну слабкість готової мовленнєвої продукції дітей, труднощі програмування мовленнєвого висловлення на всіх стадіях його породження. Елементарні синтаксичні конструкції, що використовують діти у своєму мовленні недостатньо інформативні, їх головна думка часом не відповідає заданій темі. Діти відчувають труднощі під час визначення смислових зв'язків між частинами тексту, розгортанні текстового повідомлення [7].

В. Глухов констатує, що дошкільники з третім рівнем загального недорозвинення

мовлення значно відстають від показників норми в оволодінні навичками зв'язного монологічного мовлення. Для дітей характерні труднощі програмування змісту фраз, мала інформативність повідомлення, порушення зв'язності, смислові невідповідності, фрагментарність, смислові пропуски, відсутність самостійності в складанні розгорнутого висловлювання [3].

Н. Жукова, О. Мастюкова, Т. Філічева дають диференційований опис порушень різних видів зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ й указують на труднощі дітей у визначенні логічної послідовності подій, неповне розуміння прочитаного тексту, труднощі добору слів, недостатність самостійного опису. Автори зауважують, що розповіді дітей найчастіше представлені у вигляді перерахування предметів або дій [9].

Висновки. Отже, розвиток зв'язного мовлення дошкільників передбачає системний розвивальний вплив на різні складові цього багатогранного процесу: мотивацію до активного правильного використання рідної мови; удосконалення індивідуального мовлення (вимови, наголошування); збагачення словника новими словами, образними засобами, прислів'ями, загадками; навчання творчим видам роботи, у тому числі створенню власних текстів. Основне завдання логопедичного впливу на дітей із загальним недорозвиненням мовлення вбачається у необхідності навчити їх зв'язно й послідовно, граматично й фонетично вірно викладати свої думки, розповідати про події з навколишнього життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахутина Т. В. *Порождение речи* / Т. В. Ахутина. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 213 с.
2. Брелова А. *Формуємо зв'язне мовлення* / А. Брелова // *Дошкільне виховання*. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 35 с.
3. Воробьева В. К. *Обучение детей с тяжелыми нарушениями речи первоначальному навыку описательно повествовательной речи* / В. К. Воробьева // *Дефектология*. – 1990. – № 4. – С. 40-46.
4. Глухов В. П. *Из опыта логопедической работы по формированию связной речи детей с общим недоразвитием речи дошкольного возраста на занятиях по обучению рассказыванию* / В. П. Глухов // *Дефектология*. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – № 2. – 1994. – № 4. – С. 63-71.
5. Леонтьев А. А. *Язык, речь, речевая*

деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – С. 214-218.

6. Лурия А. Р. *Язык и сознание* / А. Р. Лурия. – М., 1979. – С. 320.
7. Мастюкова Е. М. *Дефекты речи и их происхождение* / Е. М. Мастюкова // *Под ред. Т. А. Власовой*. – М. : АПН СССР, 1985. – С. 73-95
8. Рубинштейн С. Л. *Основы общей психологии* / С. Л. Рубинштейн. – М. : Учпедгиз, 1946. – С. 502.
9. Трофименко Л. І. *Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку з ЗНМ: програмно-методичний комплекс* / Л. І. Трофименко // *за ред. Є. Ф. Соботович*. – К. : Актуальна освіта, 2007. – С.120.

УДК: 376.1 – 056.264

Н. В. Кіщенко

студентка спеціальності

«Корекційна освіта. Олігофренопедагогіка»

О. В. Ласточкіна

кандидат педагогічних наук, доцент

(науковий керівник)

Сумський державний педагогічний

університет імені А. С. Макаренка

ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЕВОГО НЕДОРОЗВИТКУ У ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ

У статті подано характеристику порушень усного мовлення осіб із аномальним інтелектуальним розвитком.

В статті представлена характеристика порушень усної мови осіб з аномальним інтелектуальним розвитком.

The article presents a characterization of speech disorders of persons with abnormal cognitive development.

Ключові слова: *усне мовлення, лексична складова усного мовлення, мовленнєві порушення, порушення інтелектуального розвитку.*

Ключевые слова: *устная речь, лексическая составляющая усной речи, речевые нарушения, нарушения интеллектуального развития.*

Keywords: *speech, lexical component of the speech, speech disorders, intellectual disability.*

Постановка проблеми. Мовленнєвий розвиток дитини є одним із основних чинників становлення особистості. Рівень розвитку цієї сфери психіки визначає стан сформованості пізнавальних і соціальних мотивів дитини, потреб та інтересів, знань, умінь і навичок, а також інших психічних